

ÕIGUSKEEL = KEEL + ÕIGUS. Teekond sõnast õigusaktini ja õigusaktist inimeseni uute keeletehnoloogiate ajastul

2. osa – Õigusaktide ja kohtulahendite arusaadavas ja tõlgendamise

Väitlusjuht: *Mag.iur. Andres Parmas*

Tallinna Ringkonnakohtu kohtunik, Tartu Ülikooli karistusõiguse assistent

Põhiteema – Sõna, termin, mõiste: õigusaktide keelekasutus. Kellele peavad olema õigusaktid ja kohtulahendid arusaadavad?

Pealkiri „selge õigus“ on inspireeritud mõistetest selge keel, selge kirjutamine (*clear/plain writing*) ja selge sõnum. Selges õiguses on selge sõnum ehk teave esitatakse selges keeles, arusaadavate sõnadega ja sihtrühma arvestades. Selge õigus on olnud mitme õiguskeelepäeva teema (2008, 2016), sel teemal on avaldatud artikleid justiitsministeeriumi bulletinis „Õiguskeel“. Eestis antakse välja selge sõnumi auhinda, parima ja halvima seaduse auhindu.

„Õigusakt“ hõlmab ka haldusakte ehk halduskeele. Inimesed saavad info väga tihti just ametnike kirjadest, vastustest, haldusaktidest. Mõnikord nad ei teagi, et olemas on seadus või volikogu määrus.

PhD Raul Narits

Tartu Ülikooli võrdleva õigusteaduse professor

Keele rollil on mõningased erinevused mandri-euroopalikus õiguskultuuris ja üldised õiguses (*common law*). Esimesel juhul on juriidiliseks märksõnaks „subsumeerimine“ ja teisel juhul „kujundamine“. Subsumeerimise puhul on seadusandja meie jaoks juba suure osa keelest objektiivses õiguses fikseerinud, teisel juhul püütakse ise keele abil kujundada õigusele vastavust. Just teine tee muutub üha olulisemaks ka meie jaoks, sest traditsiooniline seadusandja ei jõua sageli järele kiiresti muutuvale, kuid õiguslikku reguleerimist vajavale tegelikkusele.

1. Keele osatähtsust erinevate kultuuride jaoks on võimatu ülehinnata. Õiguskultuurid ei kujuta siinkohal mingit erandit. Võib-olla tasub meenutada meie valgustusaja suurkuju C.R. Jakobsoni poolt keele kohta öeldut: keel on avalikuks saanud mõistus. Seda mõttestera peaksid mitte ainult teadma, vaid ka silmas pidama juristid, olgu nad praktikud või teadlased.

2. Eesti õiguskorra kujunemisloos hakati õiguskeelele süstemaatilist tähelepanu pöörama praktiliselt kohe, kui loodi Eesti omariiklus. Möödunud sajandi kahekümnendatel-kolmekümnendatel aastatel tehti ära kolossaalne töö emakeelse õigusterminoloogia väljatöötamisel. Selle töö tulemuseks oli „Õigusteaduse sõnastik“, mis ilmus 1934. a.

3. Õigupoolest vajab õiguskeele areng pidevalt nii sisulisi kui ka institutsioonilisi lahendusi. Eesti õigustekstid ei ole ega saagi oma sisult olla kuigi originaalsed. Samas pole aga meie õiguskorra keelilise vormi jaoks kusagilt eeskujusid võtta.

4. Viimastel aastakümnetel on õiguskeele areng seotud üha enam mandri-euroopaliku ja üldise õiguse vastastikuse lähenemisprotsessiga. Kui siia lisada see kiirus, millega muutuvad õiguslikult relevantsete ühiskondlikud suhted, siis saab selgeks, et tänapäev esitab meie õiguskeelele rida uusi kvalitatiivseid väljakutseid.

5. Ühiskondlike suhete kiire muutumine tähendab seda, et traditsiooniline seadusandja ei jõuagi normiloominguga elule järele ja subsumeerimine (deduktiivne lahendusmudel) pole võimalik. *Common law*'lik arusaamine õiguskeelest aga tähendab seda, et paljudest kohtulahenditest peame me oskama leida *ratio decidendi* – siduva osa.

6. Esimese väljakutse jaoks – kaasus vajab lahendust, kuid normi pole – on põhimõtteline lahendus see, kui me keele abil ja kaudu ise oskame kujundada kaasuse lahenduseks nõ *ratio decidendi*. Põhimõtteliselt tähendab see asumist õiguse kujundamise teele. Teise väljakutse lahenduseks peame ilmselt tunduvat paremini tundma õppima üldise õiguse põhimõtteid. Muide, just need aitavad meid paljuski ka esimese väljakutse lahendamisel.

7. R. Dworkin kirjutab (loe: õpetab) meid „Õiguse impeeriumis“, kuidas tema poolt loodud kõiketeadja kohtunik Herakles jõuab õigusele vastavate lahendusteni. Nimelt, kohtleb Herakles Kongressi (meie puhul siis Riigikogu) sellise autorina, kes asub temast õigusahelas eespool. Herakles peab oma rolliks loova partneri rolli, kes arendab Kongressi loodud seaduste-süsteemi edasi viisil, mille ta usub olevat parima. „Meie õigus koosneb meie õiguspraktikute parimast õigustusest, mis teeb nendest praktikatest nii hea kui võimalik“. Nii käitudes peab aga silmapiiril olema kogu aeg „tõlgendav hoiak“ e olukord, kus kogukonna liikmed on ikka ja jälle eriarvamusel selles, mida mingi traditsioon või praktika konkreetsete asjaolude korral tegelikult nõuab.

8. Lõpetuseks ei saa aga jätta tähelepanuta jõulist vastu liikumist keele rolli olulisuse suurenemisele õigusele vastavuse otsimisel ja leidmisel. Tegemist on – valdavalt mandri-euroopaliku õiguskultuuri esindajatega (vt nt Axel Adrian) – kes leiavad, et kohtupidamiseks on võimelised isegi kohtunik-automaadid ja igasugused artlused keele rolli üle on pelgalt illusioon. Pole sellega kohe kuidagi päri!

Allar Jõks

Advokaadibüroo SORAINEN partner ja vandeadvokaat

Õigusselgus tähendab selgust õiguses. Õigusaktide ja nende rakenduspraktika õigusselgus on avaliku võimu tegevuse kvaliteeti iseloomustav põhimõte. Lennart Meri on tabavalt väljendanud, et keeletus sünnitab seadusetust. Ülle Madise on kirjutanud, et selge emakeel ja meel hoiavad meie riiki arusaadava ja toimivana.

Kohtupraktika on tiine näidetest, kus õigusakti teksti ebaselguse ja mitmetimõistetavuse tulemuseks on kas absurdne tõlgendamistulemus või

seadusandja tahte teisenemine kohtu tahteks. Kui normi sõnastus on selge ja ühemõtteline, kas siis kohtud peaksid sellisest sõnastusest lähtuma isegi juhul, kui see toob kaasa absurdse tulemuse?

Kahtlustan, et selguse puudumist õiguses võimendab puudulik tähelepanu juristide keelele ja stiilile ehk kirjalikule eneseväljendusoskusele.

Kas ei oleks tulevastele juristidele vajalik õpetada eesmärgipärast keelekasutust, väljenduse täpsust, selgust, väljendusvõimaluste rikkust ja oskust nende vahel parim valida.

Artur Alliksaare moodi küsides, kas õigust selgitada või selgust õigustada? Kui me selgust ei õigusta ega võimusta, siis me jäämegi lõputult õigust selgitama.

Virgo Saarmets

Tallinna Ringkonnakohtu kohtunik

See, et õigusaktiga saavutataks selle eesmärk midagi reguleerida, s.t et õigus tegelikult toimiks, eeldab õigusaktilt võimalikult suurt selgust. Selge ei tähenda alati lihtsat, vaid pigem täpset ja terminoloogiliselt ühtset. Õigusselguse nõue ei välista iseenesest määratlemata õigusmõistete kasutamist. Tegelikult võib paradoksaalsel kombel väga detailse õigusaktiga praktikas kaasneda hoopis oluliselt rohkem probleeme kui üldisema sisuga õigusakti puhul. Teisalt on ilmne, et mida üldisema sisuga on normid, seda toekam on nende ümber tekkiv n-ö kultuurikiht kohtupraktika näol, milles neid siis tõlgendatakse ja sisustatakse ning millega kursis olemine on normi adreassaadi jaoks seaduse lugemisest veel oluliselt koormavam ja keerulisem. Vähemasti keskseid mõisteid tuleks siiski alati püüda defineerida, et anda edasi seadusandja juhiseid ja eesmäärke. Nagu elus üldiselt, nii annab ka õigusloomes parima tulemuse tasakaalustatud lähenemine.

Kui õigusnorm on keskmisele adreassaadile arusaadav ja üheselt mõistetav, siis ei peaks esinema ka vaidlusi selle üle, kuidas seda tuleb rakendada. Kui õigus pole aga selge, siis vajab ta eesmärgipäraseks toimimiseks kohtu kaasabi, kes peaks oma lahendiga õigust selgitama ja panema ta seeläbi toimima. See eeldab mõistagi selgust ja arusaadavust ka kohtulahendilt endalt. Nii nagu õigusnorm peaks olema arusaadav, nii peaks ka kohtulahend olema arusaadav. Kohtulahendi arusaadavus sõltub suurel määral konkreetse kohtuniku (või kohtukoosseisu) enda keeletunnetusest. Kuna aga kohtulahend puudutab alati kindlat üksikjuhtumit ning on selles kohaldatavast õigusaktist igal juhul konkreetsem ja täpsem, siis peaks ta eelduslikult olema ka arusaadavam kui õigusakt. Seepärast tuleb kohtulahendi selgusele esitada veel kõrgemad nõuded kui õigusakti selgusele.

Kohus peab lahendama iga tema ette toodud kaasuse ega saa vabandada ennast seaduse puudumisega (sh lüngaga õiguses) ega õiguse ebaselgusega. Igasugust õiguse tõlgendamist võib hea tahtmise korral sildistada kui kohtulikku aktivismi, aga kohtunik ei tohi lasta end sellest heidutada. Iga kohtunik peab mõistma ja peab saama mõista õigust selliselt, et tema südametunnistus jääb rahule ning seda ka halva seaduse korral. Kui tarvis, tuleb kohtunikul ka endal õigust luua (või õigemini

tuletada), eelkõige selleks, et konkreetsel juhul tagada isikute põhiõiguste tõhus kaitse, ja seda sõltumata „avalikkuse õiglustundest“, „ühiskonnas valitsevatest hoiakutest“ või seadusandja tegevusetusest. Tasub tähele panna, et paljudes küsimustes on ka õigusloome reaktsiooniline ja püüab reguleerida suhteid, mis on ühiskonnas juba tekkinud, mitte ei pane ise alust nende suhete tekkimisele. Vajadus uue regulatsiooni järele võib kerkida just mõnest kohtulahendist, milles juhitakse lüngale tähelepanu, aga kohus on pidanud vastava lahendi tegema regulatsiooni puudumisest olenemata. Kui kohtuasja menetlemisel tõusetub küsimus õigusliku regulatsiooni ebaselgusest või lünklikkusest, peab kohtunik püüdma esmalt takistustest põhiseaduskonformse tõlgendamise teel üle saada ning kui see ei osutu võimalikuks või tekitaks omakorda veel suurema õigusselgusetuse, siis käivitama põhiseaduslikkuse järelevalve.

Helen Kranich

Õiguskantsleri Kantselei, õiguskantsleri vanemnõunik

- Ametniku lihtne ja selge tavakeelne vastus on rohkem Põhiseadusega kooskõlas ja austab kodanikku enam kui keerukas kantseliit. Selge keele olemusest tuleb keeld kirjutada ja rääkida ebaselgelt;
- inimese riigile öeldud sõna ei pea menetledes muutuma keeruliseks;
- õiguskeel ongi juba muutunud lihtsamaks ja selgemaks, areng jätkub;
- õiguskeel on erialakeel – väikest mõtlemispingutust võib ikka inimeselt eeldada.

Katre Kasemets

Eesti Keele Instituudi vanemterminoloog

Selge ja täpne keelekasutus ühiskonnas saab alguse seadustest. Seadusandja loob, ajakirjanik ja ametnik levitavad, inimene kasutab – mida arusaadavam ja emakeelsem on seadus, seda ladusamalt toimib ühiskond.

Mõistagi ei tähenda selge õiguskeel seda, et seadused peaksid olema liigselt lihtsustatud.

Rait Maruste on nentunud, et ennekõike peab selge keelekasutuse eeskujuks olema riik ja avalik sektor.

Suhtumine sõnumi vastuvõtjasse on terves maailmas muutunud. Teiste hulgas on sellest kirjutanud ka Ameerika jurist ja leksikograaf Bryan A. Garner. Tema sõnul oli varem valdav selline arusaam, et kui tavakodanik juriidilisest tekstist aru ei saanud, oli viga tema rumaluses. Nüüd näitab aga mitteamusaamine pigem kirjutaja ebapädevust.

Ülle Madise, kes on mh ka selge sõnumi auhinna võistluse patroon, on öelnud, et kantseliidi ja segaseks konstrueeritud õiguskeelega tahetakse vahel näidata üleolekut. Osa inimesi miskipärast oletab, et asjatundlikult mõjub vaid segane, võõrsõnarahke ja targutav tekst.

Ameerika õigusteaduse professor ja pikaaegne selge keele eesvedaja Joseph Kimble on analüüsinud kantseliidi püsimise põhjuseid. Need on harjumus, hirm muutuste ees, paljude halvasti kirjutatud dokumentide suur mõju, prestiiži väär tõlgendamine jms. Ühiskond aga maksab segaste ametlike ja juriidiliste tekstide eest väga kõrget hinda.

Uno Mereste, kes 1999. aastal algatas seaduste arusaadavuse tagamise seaduse eelnõu, sõnastas ka selle, millisel juhul on seadus arusaadav. Nimelt juhul, kui selle mõttest võib vajaliku süvenemise korral aru saada eesti keelt vabalt valdav vähemalt põhiharidusega inimene, kes ei ole õigusloome, õigusteaduse või ka selle kitsama eriala spetsialist, mida seadus käsitleb.

Kuidas Eesti seaduste arusaadavust mõõta ja hinnata?

Kuidas jõuda Eestis kasutajakesksete seadusteni?

Kas meile võiks abiks olla Põhjamaade eeskuj?

Alateema: Kuriteohvrite kaitse

Brit Tammiste

Justiitsministeeriumi analüüsitalituse nõunik

„Selle ametniku keele räägin inimesele eesti keelde. Inimesed ei saa aru, mis neile räägitakse ja veel kui tulevad kohtust dokumendid või neile tulevad mingid ametlikud dokumendid.“ (Ohvriabitöötaja)

„Tihti on inimestel nii, et pole võib-olla prillegi ühes, ütleb otse välja ja ta ei loe neid, mis seal kirjas on. Et nad peaksid need ikkagi reaalselt läbi lugema ja tuleks ikka uurija peaks suutma neile ka siis vastata ja selgitama need siis eesti keeles lihtsõnadega ära või kui ta ei suuda, siis tulekski inimesele öelda, et mingu küsigu, mis see siis tähendab. Mõni [esindatavatest] ütleb: “Ah, ma lugesin küll. Ma ei saanud midagi aru.“ (Advokaat)

2017. aastal viidi justiitsministeeriumi tellimusel läbi uuring, mille eesmärk oli selgitada, milline on olukord kuriteohvrite õiguste ning kaitsemeetmete tagamisel Eesti kriminaalmenetluses. Vajadus uurida ohvrite võimestamise võimalusi kriminaalmenetluses tuleneb eelkõige ohvri olukorra muutunud käsitlusest. Kõige olulisem ohvrite võimestamist toetav juriidiline hoob on Euroopa Parlamendi ja Nõukogu direktiiv 2012/29/EL, millega kehtestati kuriteohvrite õiguste ning neile pakutava toe ja kaitse miinimumnõuded. Direktiiv rõhutab, et kannatanule tuleb tagada pädevate asutuste poolt vajalik ja arusaadav teave menetluse kohta. Kannatanul, lähtuvalt tema vajadustest, tuleb aidata menetlusega seonduvast aru saada ning tal peab olema võimalus teha ennast arusaadavaks.

Uuring vastas järgmistele küsimustele: miks on vaja ohvri õigusi paremini kaitsta ja kuidas seda teha? Kuidas toetatakse praegu Eestis kuriteohvreid kuriteo ja menetlusprotsessiga toimetulekul? Kuidas hindavad ohvrid oma õiguste kaitsmist ja menetlusprotsessis pakutavat tuge? Kuidas mõõta ja hinnata kuriteohvrite kaitse olukorda? Kuidas saaks kuriteohvrite kaitset Eestis parandada?

Kuigi ohvrite küsitlus näitab, et nad teavad oma õigusi võrdlemisi hästi, kinnitavad intervjuud ohvritega, et teised ohvrit abistavad võimalused ohvriabi kõrval ei ole menetluskogemust kuigivõrd muutnud. Kannatanu vaates iseloomustab seda endiselt arusaamatu keelekasutus, ülearune asjaajamine, toimuva keeruline jälgitavus, mis võib raske kuriteokogemusega kannatanut veelgi ohvristada. Muuhulgas jõuti uuringu tulemusel järeldusele, et õiguskaitseüsteemis tuleb kasutada lihtsamat keelt ja õiguste oskuslikumat selgitamist.

Ohvrite kuriteokogemusega toimetulek oleneb suuresti teda ümbritsevast keskkonnast ning inimestest, kelle ettevalmistus kannatanu toetamiseks erineb. Asjaajamises kogenud inimesed oskavad kasutada oma varasemaid teadmisi, et õiguskaitseüsteemis toime tulla. Paljudel ohvritest pole aga lähedasi, kes oskaksid nõu anda, kuidas kuriteoga toime tulla või menetluses osaleda, muu hulgas võivad nad kannatanut hukka mõista, pigem survestades teda vajalikust õiguskaitsest loobuma.

Õiguskaitseüsteemi praegune korraldus eeldab, et kannatanud on ühtviisi võimekad neile eri struktuurides loodud võimalusi kasutama. Selleks et lähtuda ohvrite direktiivi põhimõttest, tuleb ohvrite kaitse süsteem ümber pöörata: tagada, et süsteemi vaikumisi valikud toetavad seda, et kõige nõrgemal positsioonil olevad ohvrid ei loobuks õiguskaitseüsteemi kaitsest.